

‘Daar krijgen we ’n hoop gedonder mee’, de affaire van de beeldengroep uit Boekoel

• FRITS SCHOLTEN •

In 1956 verwierf het Rijksmuseum een fraaie 15de-eeuwse beeldengroep van de *Bewening van Christus* (afb. 1).¹ Als een werk van ‘Meester Arnt’, een beeldhouwer uit Kalkar en Zwolle, geldt het tegenwoordig als een bijzonder voorbeeld van Neder-Rijnse beeldhouwkunst uit de Late Middeleeuwen. Het beeldhouwwerk werd voor 25.000 gulden gekocht van het kerkbestuur van het rectoraat Swalmen, een plaatsje onder de rook van Roermond. Die aankoop verliep echter niet zonder slag of stoot.

Sinds het midden van de 19de eeuw had de *Bewening* in een klein wegkappelletje in het naburige gehucht Boekoel gestaan (afb. 2), maar daar was het in 1933 door de burgemeester van Swalmen eigenhandig met een kruiwagen weggehaald; het moest plaats

Afb. 1
MEESTER ARNT,
*Bewening van Christus
met een kartuizermonnik*, Kalkar, circa 1480,
eikenhout met resten
van de originele polychromie, h. 54 cm.
Rijksmuseum,
Amsterdam
(inv.nr. BK-1956-31).

maken voor een offerblok en een beeld van de heilige Theresia, ter inzameling van gelden voor de bouw van een Theresiakerk in de gemeente. Tot 1936, het jaar waarin de nieuwe kerk was voltooid, ontfermde de burgemeester zich over het werk. Daarna kreeg het een plek in de nieuwe kerk. In de oorlog werd de *Bewening*, waarvan inmiddels de bijzondere waarde alom werd erkend, opgeborgen in de sacristie; tijdens de bezettingstijd zou zo’n kunstwerk immers een makkelijke prooi voor dieven zijn. Daar bleef het tot de aankoop door het Rijksmuseum.

Een kartuizermonnik die deel uitmaakt van de groep – hij is rechtsvoor geknield weergegeven (afb. 3) – is ongetwijfeld de opdrachtgever van het werk. Dat doet vermoeden dat het beeldhouwwerk oorspronkelijk afkom-

Afb. 2
Wegkapelletje in Boekoel, waar de *Bewening* tot 1933 heeft gestaan.
Foto H. Simons, Swalmen.

stig is uit het kartuizerklooster in Roermond dat in 1795 onder de Franse bezetting werd opgeheven. Vandaar zou het gemakkelijk in het nabijgelegen Boekoel kunnen zijn terechtgekomen. Een soortgelijke *Bewening* van dezelfde maker en eveneens met een knielende kartuizer belandde in 1861 in Musée de Cluny in Parijs. Beide werken waren waarschijnlijk gemaakt voor de privé-devotie van de monniken.

Ten tijde van de aankoop was nog niet bekend wie de maker van de *Bewening* was, al was de beeldengroep onder kenners wel goed bekend. In 1949 had de Limburgse kunsthistoricus prof. J.J. Timmers het werk opgenomen in zijn *Houten beelden*, een van de delen uit de populaire platenserie *De schoonheid van ons land*. Bovendien was het beeld kort na de oorlog op verschillende tentoonstellingen te zien geweest (afb. 4). De toenmalige conservator beeldhouwkunst van het Rijksmuseum, Jaap Leeuwenberg, was zelf een specialist op het gebied van de Late Middeleeuwen. Hij zal bijzondere belangstelling voor het werk hebben gehad, omdat zijn onderzoek zich juist in die jaren sterk richtte op de beeldhouwkunst uit het Neder-Rijngebied. Samen met de Kleefse archivaris Friedrich Gorissen publiceerde hij in 1958 een artikel waarin een stilistisch

Afb. 3
Detail van de *Bewening* (afb. 1) met de kartuizermonnik en zijn patroonheilige.

verband werd gelegd tussen de *Bewening* uit Boekoel, het verwante werk in Parijs en het Jorissaltaar in de kerk van Kalkar. Naar dit hoofdwerk werd de beeldsnijder door hen met de noodnaam 'Meester van het Sint-Jorissaltaar te Kalkar' gedoopt. Enige jaren later kon het archivalische verband tussen de werken van deze anoniemus en de beeldhouwer Meester Arnt worden gelegd, die tussen 1460 en 1484 in Kalkar werkte en daarna tot zijn dood in 1491 een atelier in Zwolle had.

Het Rijksmuseum kocht de beeldengroep eind september 1956. De verkoop van dit Limburgs kunstbezit aan 's lands nationale museum leidde tot protesten onder de plaatselijke bevolking en het duurde niet lang eer ook de landelijke katholieke pers lucht kreeg van de 'affaire Boekoel'. Op 12 oktober kopte *De Volkskrant: Opschudding in Limburg over verkoop van kostbaar kunstwerk* en *De Tijd* maakte dezelfde dag in een kleiner bericht melding van de kwestie. In beide berichten kwam de rechtmatigheid van de verkoop aan de orde. Centraal stond namelijk de vraag of het Swalmense kerkbestuur de *Bewening* wel mócht verkopen. Was het bestuur immers de eigenaar van het werk? In *De Tijd* van 16 oktober mengde zich een Limburgse autoriteit in de strijd, de al genoemde professor Timmers. Als 'bisschoppelijk conservator der oude kerkelijke kunstwerken in het diocees Roermond' was hij persoonlijk en niet geheel belangeloos betrokken bij de zaak: dat de beeldengroep enkele jaren eerder aan 'zijn' bisschoppelijk museum in Roermond als bruikleen was toegezegd – iets waarvan het Swalmense kerkbestuur afzag nadat het Rijksmuseum het werk voor een aanzienlijk bedrag wilde aankopen – maakte de kwestie voor Timmers extra zuur. In zijn ingezonden brief liet hij zich echter niet leiden door persoonlijke emotie. Hij riepte zich uitsluitend op het kerkelijk recht dat zijns inziens verkoop zonder toestem-

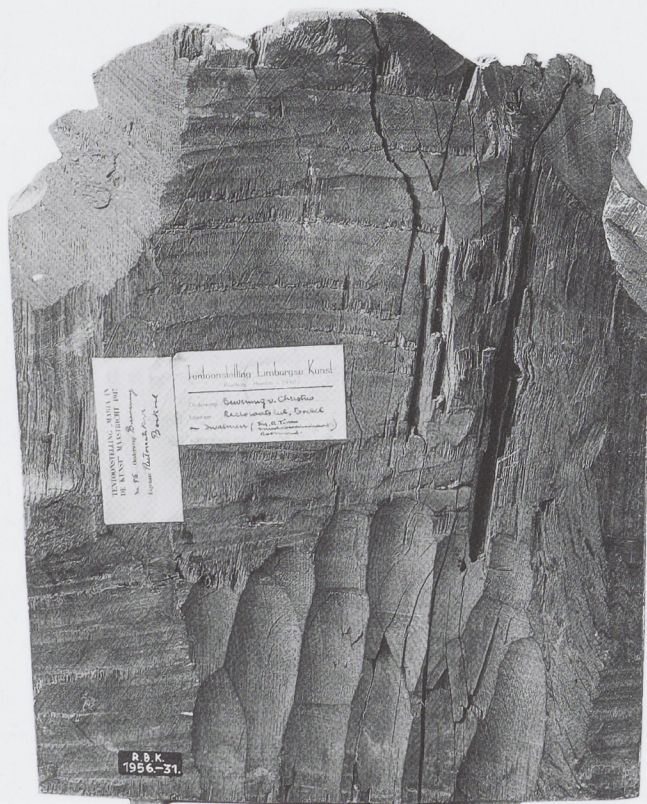

ming van de bisschop verbod: *Wat het Boekoelse geval des te merkwaardiger maakt is het feit, dat nu, post factum, nog geenszins vaststaat, wie de eigenaar van deze verkochte beeldengroep nu eigenlijk wel was. De rectoraatskerk te Boukoel, dan wel het rectoraat als zodanig, m.a.w. het gezamenlijke kerkvolk? Ofwel de burgerlijke gemeente? Of wellicht een of andere familie die het oorspronkelijke veldkapelletje stichtte en de beeldengroep daarin plaatste? Het zal zonder meer duidelijk zijn, dat de Rector in de laatste twee gevallen hoegenaamd geen recht had het betrokken voorwerp te verkopen. In het overblijvende geval, kerk danwel rectoraat, lijkt ons kerkrechtelijk (zie ca. 1497 van de Codex Iuris Canonici) niet wel mogelijk deze beide te scheiden of er verschillende juridische normen voor aan te leggen. Op 20 oktober kwam De Tijd met een groot opiniestuk van de Nijmeegse beeldhouwer Marius van Beek, die het geval Boekoel in breder perspectief plaatste en nuanceerde. Wat, zo vroeg hij zich af, is de zin ervan alle grote kunstwerken op enkele plaatsen te concentreren? Het lijkt op de uitspraak omtrent Mohammed en de berg, maar men kan zich de vraag stellen of het kunstwerk naar de kunstminnaars moet komen, of de bezoekers naar het kunstwerk moeten gaan (...) de laatste honderd jaar is er een steeds toenemend streven om het museum tot een grote centrale van kunst te maken. Vervolgens constateerde Van Beek dat de kwaliteit van de Bewening al de commotie in het Roermondse niet waard was. De groep was immers geen Maaslands werk, en bovendien was de conditie allerslechtst: Het reliëf uit Boekoel heeft in de huidige staat nauwelijks enige zin als versiering in een kerk. Het is aan weerszijden afgezaagd en is een ornamentaal deel van een retabel. Het is dan ook niet te vergelijken met de kerkbeelden van Venray, noch met de noodkist uit Maastricht of de Romaanse apostelfiguren uit Odiliënberg, zoals Prof. Timmers in zijn artikel van j.l. dinsdag in 'De Tijd'*

wil doen geloven. Hoe zeer ik de ontluistering van kerken en openbare gebouwen door het voortschrijdend museum-bezit ook afkeur, toch meen ik dat in Boekoel de kerkgemeenschap geen schade is gedaan. (...) Men kan zich wel de vraag stellen: als dit stuk alleen tot zijn recht komt in een museum, waarom moet het dan naar Amsterdam. Dit is voor mij ook een raadsel. Op geen enkele veiling zou dit stuk meer opbrengen dan 8-10.000 gulden. Mogelijk heeft het Rijksmuseum f 25.000 geboden, omdat met dit stuk de collectie Middeleeuwse houtplastic goed kan worden aangevuld. Ondanks de prachtige beelden van Adriaan van Wezel, de grootste houtsnijder die de noordelijke Nederlanden ooit gekend hebben, is deze collectie nogal schamel. Met dat laatste had Van Beek niet helemaal ongelijk. Het peil van de Middeleeuwen-verzameling van het Rijksmuseum zou pas na 1958 sterk stijgen, maar dat kon hij uiteraard nog

Afb. 4
Keerzijde van de Bewening (afb. 1) met etiketten van twee tentoonstellingen uit 1947 en 1948.

niet weten. Evenmin doorzag hij dat de aankoop van de *Bewening* daar mede toe heeft bijgedragen.

Hoewel de landelijke pers de affaire verder liet rusten, was de kous hiermee nog niet af. In Swalmen zelf onttaardde de kwestie in een lokale strijd tussen kerk en staat, toen de burgemeester er zich nadrukkelijk mee ging bemoeien. Dankzij een aantal brieven die Eugène Debie, de rector van de kerk (en de feitelijke verkoper van de beeldengroep), aan Jaap Leeuwenberg schreef, krijgt ook deze kant van de zaak meer reliëf.² Zijn eerste brief dateert van 3 oktober en maakt melding van het aanzwellend rumoer:

Zeergel. Heer! Vooreerst nog onze hartelijke dank voor 't overgemaakte bedrag. Hedenmorgen kreeg ik 'n telefoontje van de secretaris v.d. bisschop. Men had op het Bisdom vernomen dat 'n kostbaar beeld uit ons kerkelijk bezit was 'verkwanseld' zonder verlof van het Bisdom. Ik deelde hem mee, dat het kerkbestuur dit beeld (beeldengroep) inderdaad aan het Rijksmuseum had verkocht. Ons kerkbestuur meende dit te kunnen doen zonder bisschoppelijk verlof, omdat het geen bezit of eigendom was van de kerk, doch slechts eigendom van de mensen van Boukoul, dus van de gemeenschap. (...) De secretaris Van Odijk antwoordde dat wij het niet hadden mogen verkopen volgens monseigneur. Of we hadden de mensen zelf moeten vragen. Dit kan volgens ons nog altijd gebeuren en zal wel geen moeilijkheden opleveren. Volgens secretaris Van Odijk had het Rijksmuseum het niet mogen kopen. Ik meen hierachter Dr. Timmers te horen. Verder zei hij, dat ze dan eens gingen onderzoeken aan wie het juridisch toebehoorde. Hierachter zou ik de Burgemeester zoeken. Laat ze dit maar doen, dan komen ze toch weer terecht bij de gemeenschap van Boukoul, die de vorige eeuw het kapelletje bouwden. (...) Ik hoop nog steeds dat 't een storm in 'n glas water zal blijken te zijn. De secretaris zei: 'Daar krijgen we 'n

*hoop gedonder mee.' Ik zie echter niet in, van welke kant, of 't moest van Dr. Timmers zijn. De burgemeester zorgde inderdaad voor 'gedonder'. Hij liet onder de burgers een handtekeningenlijst circuleren waarop tegen de verkoop kon worden geprotesteerd. In een lange brief van 8 november, toen de zaak al wat was geluwd, verwoordde Debie dit als volgt: *De schamele oogst was zegge en schrijve 15 handtekeningen van de gehele parochie, en dan moet u weten van wie en waarom. Dit is voor hem de grootste blamage geworden uit zijn hele 32-jarige loopbaan als Burgemeester volgens de mensen. Het antwoord van ons kerkbestuur op dat protest-schrijven vindt u bij deze ingesloten, want het is goed dat ook u onze enigszins geargumenteerde visie op de verkoop nog eens kunt herlezen. (...) Uit ons antwoord kunt u ook lezen, dat wij van de opbrengst naderhand niets hebben willen gebruiken voor de beglazing van onze kerk. We vonden het bij nader inzien juister en veiliger, om de gehele opbrengst te storten in een fonds voor de gelovigen van Boukoul en daarnaast als vrijwillige toegift een plaatsvervangend kunstwerk aan te bieden in de vorm van volledige beglazing van onze kerk. U kunt zich wel voorstellen dat onze mensen er met 't eene en met 't andere in hun schik waren. De rector meldde voorts dat hij zijn parochianen van de preekstoel van dat alles op de hoogte had gebracht, terwijl de burgemeester het niet aandurfde een openbare vergadering over de kwestie te beleggen. Het bisdom besloot een geleerde commissie in te stellen die zich over de eigendomsvraag moest buigen. Over professor Timmers liet hij zich als volgt uit: *Hij schijnt vooral verbolgen te zijn op de Heren van het Rijksmuseum. Volgens zijn eigen zeggen, kan hij mijn handelwijze best begrijpen, maar 'het ging eigenlijk tegen het Rijksmuseum'. Ik heb daar maar bitter weinig van gemerkt. Mijn zegsman vroeg hem verlof om dit te mogen publiceren, doch daarvan wilde hij niets weten. Het is***

goed, dat u dit weet. In een uitzending van de Regionale Omroep Zuid hoorde ik hem zeggen: 'Ik beschouw dit als een persoonlijke nederlaag'. Debie besloot zijn brief met de vraag hoe tegen de affaire in Amsterdam werd aangekeken. Daarover worden we ingelicht door Leeuwenbergs antwoordbriefje van de 20ste november dat in concept bewaard is: *Jhr Röell [de toenmalige directeur van het Rijksmuseum] heeft de zaak nogal nuchter opgevat, evenals het ministerie van O.K.W. De minister die enige weken geleden in het Rijksmuseum was, vond het verstandig dat voor het stuk de hoogste prijs was betaald. Den Haag gaat dus met de verkoop accoord. Toen enige dagen geleden in het Rijksmuseum de Museum-commissie vergaderde, was Prof. Timmers, die er deel van uitmaakt, aanwezig. Hij heeft hier niet de gelegenheid aangegrepen tegen de verkoop te protesteren. Dit was wel door ons verwacht. De Heer Röell heeft nog bij het aanbieden van een glas sherry, aan het einde van de vergadering, het Boukoul-geval met Timmers willen afdrinken, wat dan ook in de bestemming is geschied. Dus onzerzijds geen vuiltje aan de lucht. Het publiek heeft er niet op gereageerd, slechts de pers heeft er belangstelling voor. Wat mij echter interesseert, is tot welke*

*conclusie komt de bisschoppelijke commissie; of verzinkt de geschiedenis in de doofpot? Het rapport van de commissie liet op zich wachten tot maart 1957. De conclusie was niet eenduidig. Terwijl twee commissieleden zich uitspraken vóór de onrechtmatigheid van de verkoop – omdat de *Bewening* tot het kerkelijk bezit zou mogen worden gerekend en zonder toestemming van de bisschop werd verkocht – uitte het derde lid zich met de nodige reserve. Daarmee was in feite onvoldoende kerkrechtelijke grond om de koop terug te draaien en verzonk de geschiedenis inderdaad in de doofpot. Leeuwenberg schreef rector Debie op 13 juni van dat jaar een kort bedankbriefje, waarmee het stof in de zaak Boekoel definitief leek neergedaald: *Op de dag dat de Bewening uit Boukoul in het Rijksmuseum werd opgesteld, kwam juist Uw brief en het afschrift van het rapport binnen. Dit laatste komt niet tot een beslissing waardoor een verdere actie niet is te verwachten. Behalve de pers heeft geen mens ooit naar de Bewening gevraagd. De groep heeft de verzameling beeldhouwwerken aanzienlijk verrijkt. Duizenden bezoekers kunnen ervan genieten. Mijns inziens had zij geen waardiger plaats kunnen vinden.**

NOTEN

- 1 Inv.nr. BK-1956-31. Voor de meest recente bespreking van het werk zie Frits Scholten & Guido de Werd, *Een hogere werkelijkheid. Duitse en Franse beeldhouwkunst 1200-1600 uit het Rijksmuseum*, Amsterdam 2004, nr. 2. De komende tijd is het beeld nog te zien in de opstelling van middeleeuwse beeldhouwkunst uit het Rijksmuseum in Museum Kurhaus Kleef. Het zal in 2010 een plek krijgen in de eerste zaal met middeleeuwse kunst van het vernieuwde Rijksmuseum.
- 2 De brieven worden bewaard in het dossier van de *Bewening*, afdeling Beeldhouwkunst, Rijksmuseum.